

הפנימיות הצבאיות לפיקוד בראשית המדינה: מסלול ניעות או מנגנון שעתוק?

אלעד נאמני

מאמר זה עוסק בחצי היובל הראשון לפעולתן של הפנימיות הצבאיות לפיקוד, האחת בחיפה והאחרת שהוקמה בשלהי התקופה בתל אביב. שתי הפנימיות הוקמו ותפקדו כמוסדות ייחודיים להכשרת אליטה צבאית טרם גיוסה לצה"ל מתוך כוונה ברורה כי חניכי הפנימייה, שייבחרו בקפידה, ישתלבו ויתקדמו ביחידות השדה ובהמשך בשירות הציבורי. במסגרת הדיון אתמקד בשאלות הנוגעות למידת הצלחתן של הפנימיות הצבאיות להגשים את הציפיות שתלו בהן מקימיהן. תכנית הצבא הייתה כי הפנימייה הצבאית תהפוך לבית יוצר לאליטה צבאית שתשתלב בהנהגת הצבא ובהמשך בהנהגת המדינה. במאמר זה אבקש לבחון שאלות הנוגעות להישגיהם של חניכי הפנימייה ואתמקד בשאלה אם הפנימייה הצבאית בראשיתה הייתה הגשמה של רעיון הממלכתיות משום שסללה לאוכלוסיות חלשות נתיב אל האליטה הצבאית. שאלות אלו נוגעות במישרין לוויכוח ארוך שנים באשר להיותו של צה"ל בראשיתו מנגנון של שעתוק חברתי.

מילות מפתח: צבא-חברה, עדתיות, חינוך צבאי, פנימייה צבאית, ניעות חברתית

* ד"ר אלעד נאמני, המחלקה להיסטוריה, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.
דואר אלקטרוני: eladne@openu.ac.il

מאמר זה עוסק בחצי היובל הראשון לפעולתן של הפנימיות הצבאיות לפיקוד, האחת בחיפה והאחרת שהוקמה בשלהי התקופה בתל אביב. שתי הפנימיות הוקמו ותפקדו כמוסדות ייחודיים צבאיים-אזרחיים להכשרת אליטה צבאית טרם גיוסה לצה"ל מתוך כוונה ברורה כי חניכי הפנימייה, שייבחרו בקפידה, ישתלבו ויתקדמו ביחידות השדה ובהמשך בשירות הציבורי. במאמר זה אבקש להציג את המסלול הדואלי שנוצר בפנימייה הצבאית לפיקוד שליד הריאלי בחיפה ובהמשך בתל אביב. טענתי היא כי מחד גיסא הפכה הפנימייה הצבאית בחיפה למסלול ניעות חברתי לעולים בני שכבות חלשות, ובעיקר ליוצאי עדות המזרח. מאידך גיסא הוכנסו בני השכבות האלה למסלול הכשרה תרבותי שביקש להקנות להם תרבות אליטיסטית מערבית במסגרת לימודיהם בריאלי בחיפה. המסלול הדואלי היה אפוא תוצאה של הדגם הצבאי-אזרחי שעל־פיו הוקמה הפנימייה הצבאית בחיפה ובהמשך בתל אביב. במוקד הדיון עומדות שתי שאלות הקשורות זו לזו ומזינות זו את זו. השאלה הראשונה היא אם הפנימייה הצבאית אכן הייתה מסלול ניעות צבאי ובהמשך אזרחי. על שאלה זו אנסה לענות בעזרת נתונים הנוגעים למידת הצלחתם של חניכי הפנימיות בשירותם הצבאי. כהצלחה יכולה להיחשב התקדמותם בסולם הדרגות ביחידות קרביות ובדרגות בכירות. השאלה השנייה, שבמידה רבה נובעת מן הראשונה, עוסקת בהרכב הדמוגרפי של בוגרי הפנימיות כביטוי למידת הניעות של מסלול זה לקבוצות חלשות באוכלוסייה, ובעיקר לקבוצת המזרחים. כחלק מן העיסוק בשאלה אבחן נתונים מנקודות זמן אחדות, בעיקר מראשית התקופה ומסופה. נכונות לקלוט בפנימיות שיעור גבוה של נערים יוצאי עדות המזרח היא ביטוי למסלול ניעות, ואילו שיעור נמוך מעיד על היותן של הפנימיות הצבאיות מנגנון של שעתוק חברתי שהקנה יתרון לאוכלוסייה הוותיקה והמבוססת לאורך זמן. בנוגע לתהליך התברות והקניית התרבות במסגרת הלימודים בתיכון הריאלי נראה כי נכתב לא מעט על אופיו ועל תכניות הלימודים בו (הלפרין, 1970; מלצר, 2004).

בשל היותן מסלול אליטיסטי מצומצם שהקנה לבוגריו יתרונות לא מבוטלים ליכולתם להתקדם בצבא ובחברה, העיסוק בפנימיות הצבאיות יכול לתרום לוויכוח האקדמי ארוך השנים על תהליכי ההסללה בחינוך ובצבא. הנחת המוצא בדיון זה היא כי המוטיבציה להצטרף לפנימייה הייתה גבוהה לאורך השנים גם בקרב קבוצות ותיקות בחברה, כפי שאף מראים הנתונים האמפיריים, גם בתקופות שבהן המוטיבציה לשירות בקרב קבוצות אלו הייתה נמוכה יחסית (לוי, 2003, פרק 9). בחינת הדברים תראה כי בניגוד לתאוריות אלו הפכו הפנימיות הצבאיות למנגנוני שילוב וניעות לצעירים בני עדות המזרח, והם השתלבו בהן בהצלחה בשיעורים הולכים וגדלים. טענה זו מחזקת ומרחיבה את תפיסתו של לוי בכל הנוגע לתהליך הפיכתו של צה"ל ל"צבא פריפריות" (לוי, 2003) הנובע מהפרת האיזון ב"משוואה הרפובליקנית". מאמר זה מבליט את העובדה כי ההליך שתיאר לוי לא נגע רק לכוח אדם פשוט, אלא התקיים דה פקטו גם ביחס לכוח אדם פיקודי גבוה, יוצא עדות המזרח, שהתקדמותו לצמרת צה"ל התאפשרה בעקבות המהלך המתואר במאמר. ניתן אף לומר כי תהליך הקמתה של הפנימייה

הצבאית ואופייה יכולים להיתפס כאבן פינה לתהליך "התמזרחות הצבא" שלוי התייחס אליו בספרו.

מאמר זה מבקש להצטרף בכך לוויכוח בנוגע להיותם של מערכת החינוך וצה"ל מסלולי ניעות או מנגנוני שעתוק. מגמה זו שונה ממגמות ההסללה שהתקיימו בשנים אלו במערכת החינוך העל-יסודית ובמערכת האקדמית. כאן אבקש להראות כיצד השילוב בין הצבאי לבין האזרחי שלווה במאבקים ובמתחים הוביל ליצירתה של מסגרת שחיברה בין חינוך אזרחי אליטיסטי לבין אימון צבאי באופן שאפשר לבני שכבות נמוכות, ובהם יוצאי עדות המזרח, לזכות בחינוך ובאימון ששימשו בסיס להתקדמותם העתידית. מאמר זה חורג בכך מן התחום הצבאי הצר, וניתן לראותו כמקרה ייחודי ושונה במסגרת השיח על ההסללה בצבא ובמערכת החינוך כולה.

מערכת החינוך בראשיתה כמנגנון שעתוק

הקמת המדינה הייתה קו פרשת המים בתולדות מערכת החינוך, שהחלה את דרכה הממלכתית לנוכח קשיים רבים. אחד החוקים הראשונים שחוקקה הממשלה בנוגע למערכת החינוך הממלכתית היה חוק לימוד חובה חינוכי (בנטואיץ', 1960; רייכל, 2008, עמ' 105-106). חובת המימון הוטלה על המדינה ועל הרשויות המקומיות, וחובת הרישום והנוכחות הוטלה על ההורים. הנוכחות במוסדות החינוך הייתה דמוית פירמידה: בחינוך היסודי, בסיס הפירמידה, נמצאו מרבית הילדים, והם למדו בו מכיתה א ועד כיתה ה. בחינוך העל-יסודי הצטמצמה הנוכחות עקב הצורך בתשלום שכר לימוד (נרדי, 1963).¹ הצמיחה המהירה במספר התלמידים, שלוותה כאמור בהתגוונות אתנית, העמידה את מערכת החינוך בפני אתגרים לא פשוטים. מערכת החינוך התקשתה להתמודד עם הפערים שהתקיימו תדיר בין ילדי העולים לבין ילדי היישוב הוותיק ועם הגיוון האתני שהלך וגדל ככל שנמשכו גלי העלייה ארצה. כך הפכה בשנים אלו מערכת החינוך הממלכתית למערכת מבדלת שבתיה הספר נחלקים בה לשתי קבוצות – קבוצת שלמדו בהן עולים חדשים וקבוצת שלמדו בהן בני הוותיקים. כך הלך והתפתח פער לימודי רחב, מעבר לפער שהיה קיים גם קודם לכן, בין תלמידי היישוב הוותיק לבין תלמידים עולים, בעיקר יוצאי ארצות ערב. הפיזור הגאוגרפי הבלתי אחיד יצר מערכות חינוך נפרדות לא רק מבחינת ההישגים הלימודיים, אלא גם מבחינת הסיכוי ללימודי המשך בתיכון עיוני ומשם ללימודים גבוהים, שלא לדבר על לימודים בתיכון עיוני אליטיסטי של בני היישוב הישן, כמו גימנסיה הרצליה בתל אביב, הריאלי בחיפה וגימנסיה רחביה בירושלים. לאורך השנים הפכה שאלת היותה של מערכת החינוך מנגנון שעתוק

1 עם השנים הורחב מספר שנות הלימוד חינוכי. בתחילה בשנת 1968 הוחל החוק עד כיתה ט ובהמשך עד כיתה י. עם זאת, שינויים אלו עדיין לא התרחשו בתקופת המחקר, ומבנה הפירמידה בעלת הקודקוד הצר נשמר לאורך התקופה.

לוויכוח אקדמי נרחב, שהשתתפו בו חוקרים רבים (יונה וספורטא, 2002; כהן, 1998; מולכו, 2011; פרלמן ואליםלך, 2012; צמרת, 2005; רזאל, 1997; Friedlander, Okun, Eisenbach, & Elmakias, 2002).

הוויכוח על היותו של הצבא מנגנון שעתוק בישראל בראשיתה

לפערים ולתהליכי ההסללה שהתקיימו במערכת החינוך בשנים אלו יש חשיבות רבה בנוגע לאופן שבו ניתן להבין ולפרש את ראשיתה של המערכת הצבאית. לשירות הצבאי יש יכולת להשפיע על סיכויי הקידום בחברה, וחיילים שיתקדמו לתפקידי קצונה ייהנו מעדיפות בחברה האזרחית לאחר תום שירותם, אם בהון התרבותי ובהכרה שתוענק להם ואם באפשרויות תעסוקה נרחבות יותר. מידת יכולתם של מזרחים להתקדם בצבא העסיקה גם את השדה האקדמי ועוררה ויכוח, בעיקר בין סמוחה (סמוחה, 1984) לבין ליסק (ליסק, 1984) ואחרים (ארו, שביט וצור, 1993; בר-חיים, 1987). תפיסה אחת, שייצגו ליסק ואחרים (ארו ועמיתיו, 1993; בר-חיים, 1987; ליסק, 1984), ראתה בתהליכי השתלבותם של בני עדות המזרח מגמה מתמשכת שהמתח העדתי ילך וידעך בה בד בבד עם התגברותם של תהליכי ההשתלבות בחברה ובצבא, המתרחשים לנוכח השתלבותם מרצון של בני עדות המזרח ולנוכח זהותם הלאומית ותפיסתם הציונית הדומה לזו של כלל החברה. על-פי תפיסה זו, הצבא הוא גוף ששורר בו שוויון הזדמנויות, ועם הזמן הוא יוביל לצמצום הפער בין הקבוצות.

עיקר העיסוק בצה"ל החל בשנות ה-60, שבהן עלתה הסוגיה העדתית על פני השטח בצורה חריפה (גבלי, 1981; סמוחה, 1984). סמוחה יצא נגד התפיסה של אייזנשטדט וליסק וטען כי יש לבחון את נושא העדתיות בצה"ל מתוך ראייה ביקורתית והתייחסות להיבטים נוספים, שליליים ברובם, כמו העובדה שהצבא כופה על בני הקבוצה המזרחית את ערכי התרבות המערבית ומצפה מהם להיטמע בה. כפייה זו מבטאת את תפיסתם כנחותים וחלשים וכמסה אנושית האמורה להשלים מבחינה כמותית את איכותה של הקבוצה האשכנזית. סמוחה טען כי בחינה סטטיסטית של הקצונה תראה שהריבוד העדתי בצה"ל חמור יותר מן הריבוד שהתקיים בחברה האזרחית. לדבריו, צה"ל אינו נוקט יוזמה או פעולה כדי לקדם את הקבוצה המזרחית לתפקידי הקצונה הבכירה. לעומתו, במאמר תגובה טען ליסק כי טענותיו של סמוחה אינן עולות בקנה אחד עם העלייה בייצוג המזרחי בתפקידי פיקוד בצבא, ובכלל זה בקצונה הבכירה (ליסק, 1984).

חוקר נוסף שעסק בנושא הוא בר-חיים, שביצע ניתוח סטטיסטי של הרכב הקצונה הבכירה בשנת 1980 (בר-חיים, 1984). לדבריו, הרכב הקצונה מוכיח כי צה"ל אינו נגוע ב"עדתיות", אלא מספק הזדמנויות הוגנות לקצינים מכל השכבות. מחקר נוסף שבחן את שילובם של בני עדות המזרח בתפקידי פיקוד היה מחקרם של ארו ועמיתיו (1993). מחקר זה הראה כי בכל הנוגע לסיכויי הקידום של חיילים לתפקידי פיקוד, כחוגרים או

כקצינים זוטרים, אין כל השפעה למוצא העדתי. את קיומם של פערים עדתיים בסיכויי הקידום בצה"ל הם מייחסים להבדלים שונים ברמת ההשכלה ובנתונים שמקורם בתקופה שקדמה לגיוסם לצה"ל.

כפי שציינתי, אין בכונתי להידרש במסגרת זו לזיכוח על הסוגיה העדתית בצה"ל כולו, כי הנתונים הנוגעים לפנימיות הצבאיות הם מצומצמים ואינם מספקים תמונה כללית. עם זאת, ביכולתם של נתונים אלו להעיד על מגמה, או לפחות על כוונה של ראשי הצבא לאפשר לקבוצות חברתיות מודרות, במקרה זה המזרחים, לחדור אל שכבות הפיקוד העליונות לאחר שיקבלו הכשרה מתאימה. מבחינה זו ניתן להתייחס לנתוני הפנימיות הצבאיות כתרומה צנועה לדיון הרחב יותר. ברור שבחינה כזו, המתייחסת בעיקר לשני מוסדות שהוכשרו בהם עשרות חניכים במחזור, אינה יכולה לספק תמונה כוללת ומלאה על הסוגיה העדתית בצה"ל, אך חשיבותה נובעת מן העובדה כי מעטים הם המוסדות שהוקמו במטרה מוצהרת להכשיר אליטה צבאית ממוסדת.

משבר כוח האדם בצה"ל בראשיתו כמניע לפניית צה"ל אל מערכת החינוך האזרחית

בשנים הראשונות לקום המדינה נקלע צה"ל למשבר חריף, שהתאפיין בבעיות קשות של כוח אדם. מקורות המשבר היו השינויים שחלו בהרכב הצבא בעקבות העלייה ההמונית והחלתו של חוק שירות ביטחון שחייב את צה"ל לקלוט לשורותיו את כלל בני הנוער בשנתון. זמן קצר לאחר פרוץ מלחמת העצמאות שינה צה"ל את פניו מצבא הומוגני מבחינה אתנית, שהתאפיין בלכידות חברתית גבוהה ובכוח אדם שנתפס כאיכותי, לצבא הטרוגני מאוד מבחינה אתנית, שהתאפיין בשורה של בעיות, ובכלל זה בעיית נפקדים ועריקים, בעיות משמעת, מחסור בכוח אדם פיקודי ומקצועי מסוגים שונים, קושי לקלוט את ניצולי השואה, חוסר בתורות צבאיות ובעיות נוספות שנבעו בעיקר מרמתו הנמוכה של כוח האדם. קשיים אלו קיבלו ביטוי גם בכישלונות מבצעיים והפכו למשבר כלל-צה"לי שחרג מן התחום המבצעי (דרורי, 2006; טורגן, 2008, 2017; נאמני, 2018). המשבר גבר בשנים שלאחר מלחמת העצמאות, וביטוייו היו רבים: הלך והתעצם המחסור בכוח אדם פיקודי לוחם ומקצועי ביחידות הצבא הסדירות הלוחמות, ביחידות המנהלה וביחידות המילואים, התקיים מחסור כבד בבעלי מקצוע, ובכלל זה מקצועות פשוטים, כטבחים, נהגים ומקצועות אקדמיים, ההרכב החדש של הצבא התאפיין בבעיות משמעת חריפות, ובכלל זה בעיית נפקדים ועריקים, התקיים קושי תדיר בניסיון המפקדים ליישם ולהטמיע את המשמעת הצבאית בקרב ניצולי השואה ובעיות נוספות, שהובילו למסקנות עגומות בדבר יכולתו של הצבא לעמוד במשימותיו. בקרב החיילים ביחידות התקיימו מתחים בין-עדתיים שהובילו לבעיות חברתיות ולקושי לנהל את היחידות. לנוכח הקשיים חיפש צה"ל פתרונות שחרגו מן התחום הצבאי ופנה אל מערכת החינוך האזרחית.

מבחינת איכותו של כוח האדם המשיך והורע מצב הצבא משפסקה המלחמה. בדיון במטה הכללי של צה"ל, שהוקדש לעיסוק בשינויים החריפים בסוגיית כוח האדם לאחר המלחמה, העריך הרמטכ"ל, יגאל ידין, כי בשנת 1950 כמחצית מן המגויסים החדשים יהיו עולים חדשים, שהוגדרו כאנשי גח"ל. אלוף פיקוד הצפון, יוסף אבידר, טען כי בחלק מן היחידות יגיעו אחוזי הגח"ל ל-80% מכוח האדם ביחידות (המטה הכללי של צה"ל, 1950). ידין טען כי אם לא ישכיל הצבא לפעול בצורה החלטית ורחבה לפתרון הבעיה של השינויים בהרכב כוח האדם, התוצאות עלולות להיות הרות אסון (ידין, 1950). חיזוק לדבריו של ידין ניתן למצוא גם בדבריו של ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, שנאמרו בישיבה אחרת של המטה הכללי: "הצבא שלנו אינו מקבל חומר אנושי כמו שמקבל הצבא האנגלי – אנחנו מקבלים חומר אנושי כמו שמקבל הצבא העיראקי, ועל כן אוי ואבוי לנו" (בן-גוריון, 1953). עומקו של המשבר והחשש מפני תוצאותיו ההרסניות הובילו את צה"ל לנקוט פעולות פנים-צבאיות, ביניהן פעולה נרחבת להקניית השפה העברית (דרורי, 2000; הכהן, 1986), חיזוק והפעלתו של הגדנ"ע כמסגרת להכשרה טרום-צבאית, הקמת שירות הקבע, הפעלת מערך להעסקת אזרחים עובדי צה"ל, הקמת העתודה האקדמית ועוד. לנוכח המשך התעצמותו של המשבר במחצית הראשונה של שנות ה-50 החל צה"ל, ביוזמת אגף ההדרכה בראשותו של חיים לסקוב, לבחון אפשרויות לשיפור ולהכשרה של כוח אדם פיקודי ומקצועי עבור הצבא בתחומים של מערכת החינוך וההשכלה הגבוהה האזרחית. פעולה זו נתפסה כפתרון לטווח ארוך הן מבחינת איכות כוח האדם והן מבחינת יכולתו של הצבא להכשיר כוח אדם פיקודי ומקצועי במערכת החינוך טרם גיוסו לצה"ל.

כישלון ייסודן של המגמות הצבאיות והקמתה של הפנימייה הצבאית בחיפה כדגם צבאי-אזרחי

הדרך להקמתה של הפנימייה הצבאית לפיקוד בחיפה כמוסד ממלכתי הייתה רצופת מאבקים ומכשולים, שבסופו של דבר הביאו להקמתה על-פי מודל ייחודי המשלב יסודות צבאיים ואזרחיים. ייחודה זה מחרג אותה מן התחום הצבאי הצר והופך אותה למקרה בוחן חשוב במסגרת השיח בשל היותה גשר, או צומת דרכים, המחבר בין הספרה הצבאית לבין הספרה האזרחית (באשר לתהליך הקמתה של הפנימייה ראו טורגן, 2008, 2017). אבקש להבליט כאן, ולו בקצרה, את המאבק שקדם להקמת הפנימייה ודחק את צה"ל מתחומי מערכת החינוך להתמקדות בתיכון הריאלי בחיפה, שבו אכן הצליח לקדם את תכניתו.

בראשית הדרך ביקש הצבא להקים רשת של מגמות צבאיות בבתי הספר שתלמידי תיכון יוכשרו בהן כקצינים. המגמות הצבאיות תוכננו לפעול על-פי שני דגמים. הדגם הראשון תוכנן כמגמה רגילה במרבית בתי הספר התיכוניים ונועד לענות על הצורך בכמות גדולה של קצינים. המגמה נועדה לפעול בתוך בתי הספר כשאר המגמות

שנלמדו בו. תכניות הלימודים בה תוכננו להילמד דרך נקודת מבט צבאית ובהתאם לצורכי הצבא ולהדגיש את הגברת האימון הגופני בעיקר בחופשות. הדגם השני תוכנן כמגמה צבאית בתנאי פנימייה ונועד להכשיר אליטה צבאית. גם כאן תוכננו תכניות הלימודים להילמד דרך נקודת מבט צבאית ולפי צורכי הצבא, והן הלימודים והן האימון הצבאי תוכננו להיות אינטנסיביים יותר באופן שיבדיל את הקבוצה באיכותה הצבאית מיתר הקצינים בצבא. במשך כשלוש שנים בחן הצבא את תכניות הלימודים וניסה לקדם אותן מול משרד החינוך ובתי הספר התיכוניים, אך התכנית לא צלחה. במשרד החינוך נתקל הצבא בהתנגדות הן מצד הדרג המקצועי והן מצד בתי הספר, שביניהם לא מצא ולו תיכון אחד שהסכים לקבל את המגמה הצבאית.

ביטוי לעומק ההתנגדות ניתן למצוא בדבריהם של מפקחי משרד החינוך בדיון שהתקיים במשרד החינוך ב־4 במרס 1952 בוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים (הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים, 1952) בראשותו של ד"ר מיכאל הנדל, ראש המחלקה לחינוך תיכון, ולצדו שלמה שפאן, המפקח על כל בתי הספר התיכוניים, ומפקחים נוספים מן החינוך התיכוני. אמנם כוחם של מפקחי משרד החינוך היה מוגבל בכל הנוגע לתיכונים שהיו בבעלותן של אגודות שונות והלימוד בהם הצריך תשלום שכר לימוד, אך נראה שלעמדתם היו שותפים גם מנהלי בתי הספר. אף שעדיין לא הכירו את התכנית לפרטיה, פתחו חברי הוועדה בדיון על עצם הרעיון.

בדברי המשתתפים בלטו שתי גישות: האחת ראתה במגמה הצבאית רעיון מסוכן מאין כמוהו לבתי הספר, לחברה האזרחית ולמשטר בישראל ושללה אותו מכול וכול. האחרת גילתה הבנה לצורכי הצבא ונטתה להיענות לתכניתו, אך הטילה סייגים ומגבלות שיעקרו את מסוכנותה. המתנגדים הזהירו מפני ההשפעות שיהיו למגמה הצבאית על הנוער ומפני מיליטריזציה של מערכת החינוך. חשש כזה השמיע המפקח א' שמיר (הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים, 1952), שאמר כי בהקמת מגמה מסוג זה יש לראות את תחילתו של יונקריוזם² ולכן יש לאסור עליה בתכלית האיסור (שם). בביטוי יונקריוזם היה רמז עבה לניסיונות הצבא להשתלט על תכניות הלימודים וגם אזהרה מפני היווצרות אליטה מעמדית צבאית עוינת לדמוקרטיה. משתתף אחר, ד"ר ח"ב פרידמן, אף הפליג והזהיר מפני אינדוקטרינציה פאשיסטית בבתי הספר: "סכנה כרוכה, לדעתי במגמה צבאית בבתי הספר. הדבר הזה עלול להכניס לבתי הספר לא רק יונקריוזם כי אם גם היטלריוזם" (שם). דובר שלישי, ח' ארליך (שם), הביע אותו רעיון במילים אחרות כשטען כי הקמת מגמה צבאית תיצור בבתי הספר קסטה צבאית, כלומר מעמד של אליטה צבאית נבדלת. אם תעלה דרישה מן הציבור להכשיר את הנוער הכשרה צבאית, המשיך ארליך, יבחן משרד החינוך כיצד לעשות זאת בצורה נכונה וראויה, אך בוודאי שלא באמצעות טיפוח מעמד נפרד ומסוכן של תלמידים חיילים. ד"ר ש' קלעי טען כי "המגמה הצבאית כהצעת הצבא עלולה להרוס את בית הספר התיכון. אנו כעם הנביאים

2 מעמד אצולה נמוך ובעלי קרקעות בפרוסיה.

והשלום צריכים להתנגד לה" (שם). גישה דומה, שביקשה להרוף את הצבא לחלוטין מתחומה של מערכת החינוך האזרחית, נקטו משתתפים נוספים, וביניהם המפקח שוחט: "סבור אני כי עלינו להשיב [לצבא] כי אנו מעריכים מאוד את הצורך שבדבר אולם לא נוכל להסכים למגמה צבאית בתוך בית הספר הקיים העלולה להשפיע על התלמידים לרעה, אלא כבית ספר תיכון מיוחד" (שם). דובר אחד בלבד, ד"ר שכטר, התייחס בחיוב לבקשת הצבא והדגיש את צורכי הביטחון והאיום הקיומי על ישראל.

במקביל נתקל רעיון הקמתן של מגמות צבאיות בבתי הספר בהתנגדות ציבורית רחבה שקיבלה ביטוי בשיח ציבורי נוקב. הוויכוח התקיים כמעט לאורך כל שנת 1952 במספר עיתונים במקביל, ובהם דבר, חרות, הצפה, על המשמר, הארץ, הפקר, וכן בעיתונות הצבאית ובעיתונות הקיבוצית. לאחר דיונים לא מעטים כשל המאמץ להקים מגמה צבאית והתפוגג בעיקר עקב התנגדותם הנחרצת של אנשי החינוך. לנוכח הכישלון החליט הצבא למקד את מאמציו בבית ספר אחד בלבד, תיכון הריאלי בחיפה, מוסד פרטי שלא היה כפוף למשרד החינוך. גם בתיכון הריאלי נתקל הצבא בהתנגדות חריפה מצד מנהל בית הספר, ורק לאחר ויכוחים סוערים והתערבותו של ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, ניאות מנהל בית הספר לאשר את פתיחתה של הפנימייה הצבאית על-פי מודל שהיה רחוק מרחק רב מתכניתו המקורית של הצבא. לאחר המאבק הוסכם על דגם ייחודי שבו הועמדו הרכיב הצבאי והרכיב האזרחי כשווים ועל כך שלאיש מן הצדדים אין יכולת השפעה או סמכות על האחר. במהלך היום למדו החניכים בבית הספר כיתר תלמידי בית הספר, ללא מדים או גיזונים צבאיים, ובתוך כך הם ספגו את תרבות בית הספר והאזור המבוסס שפעל בו. לסגל בית הספר ניתנה סמכות בלעדית על כל התחום הלימודי ועל הפעילות בו עד כדי מתן סמכות להרחיק את מי שלא עמדו בדרישות בית הספר. בשעות אחר הצהריים רכשו התלמידים מיומנויות צבאיות בתחומי הפנימייה הצבאית.

אף על פי שמודל זה היה מלווה בקשיים, הוא המשיך להתקיים מאז ועד היום. דוגמה וביטוי לנכונות לשמר אותו ניתן למצוא בוויכוח שהתקיים במקרים שונים בבית הספר הריאלי בשאלה אם יש להפריד את חניכי הפנימייה מיתר תלמידי בית הספר ולרכוז בכיתה נפרדת. אף שהשאלה עלתה לא אחת ואף שחניכי הפנימייה נתקלו בקשיים לימודיים והתקשו לעמוד ברמת הלימודים של הריאלי, הוחלט להמשיך באינטגרציה החברתית והתרבותית. במשך מסלול לימודים, שהחל בשנתיים והוארך בתוך שנים אחדות לארבע שנים, שהו החניכים בשתי מסגרות שנועדו לעצב את אופיים על-פי הרוח הצבאית ועל-פי רוח הריאלי בחיפה, או במילים אחרות – כאלוה צבאית-אזרחית.

הישגי הפנימיות: השירות הצבאי של בוגרי הפנימייה

המטרה העיקרית שלשמה הוקמה הפנימייה הצבאית לפיקוד הייתה למלא את הצורך הצבאי החריף בכוח אדם פיקודי איכותי. בניגוד לתכניות השאפתניות של הצבא להקים

מגמות צבאיות בכל בתי הספר האזרחיים, שנועדו לספק בכל מחזור מאות מועמדים לקצונה, הוקמה פנימייה צבאית אחת שהוגדרה כבית יוצר לאלטיטה צבאית וכמכשיר שיספק ליחידות הצבא קצינים במספר קטן בהרבה מן הרצוי. קשה להגדיר במדויק מה נחשב הצלחה בתחום כזה, אך נראה כי נתוני השירות של הפנימיות הצבאיות מעידים בזכותה. בוגרי הפנימיות השתלבו בצה"ל ביחידות שונות, ובעיקר ביחידות הלוחמות. רובם (כ־87%) הפכו במהלך השירות לקצינים, ורבים התמידו לאורך תקופות משתנות בשירות הקבע. חלקם הגיעו לעמדות מפתח בכירות בצבא, ושניים מהם, אמנון ליפקין־שחק וגבי אשכנזי, אף הגיעו לדרגת רב־אלוף. על ההצלחה המרשימה העיבה לאורך השנים בעיית הנפל הגבוה שעמד לעתים על כ־50% מן החניכים, שהתחילו ללמוד בפנימייה הצבאית אך לא סיימו את לימודיהם.

ביטוי לשתי מגמות בעייתיות שעוררו צורך בדיון ניתן למצוא בסקר שנערך על הפנימייה הצבאית בחיפה בסוף שנת 1963 ובתחילת שנת 1964, והוצגו בו נתונים שונים למן הקמת הפנימייה ועד 1 בנובמבר 1963 (קידר, 1964). נתונים אלו סיפקו תמונת מצב בנושאים אחדים שעמדו במוקד הדיון בדוח, ובהם מידת הצלחתם של חניכי הפנימייה, מספר בוגרי הפנימייה שסיימו קורס קצינים ומידת היענותם של בוגרי הפנימייה לשירות קבע. לדוגמה, עד נובמבר 1963 למדו בפנימייה 320 חניכים, ומספר החניכים גדל מ־25 שהחלו את המחזור הראשון ל־65 חניכים במחזורים מאוחרים יותר (שם). שיעורי הנפל לאורך השנים היו גבוהים ונעו בין 18% במחזורים המוצלחים ביותר (מחזור ב ומחזור ד) ל־50% ו־51% במחזורים גרועים ביותר (מחזור ז ומחזור ט) (שם). הדוח הצביע על יחס ישר בין שיעורי הנפל לבין גודל המחזור, כך שככל שעלה מספר החניכים גדל גם שיעור העוזבים. השיעור הכללי של מסיימי הפנימייה עמד במועד זה על 68%, כלומר כ־7 מתוך 10 חניכים שהחלו את לימודיהם בפנימייה סיימו אותם בהצלחה. נתונים אלו העידו על כושרו המספרי המוגבל של מסלול זה לספק לצבא מפקדים איכותיים. יתר על כן, הניסיונות להגדיל את מספרם הסתיימו בלא תוצאה אך בנוק כלכלי, משום שייקרו את עלות ההכשרה הממוצעת של חניך מצלית. עלות הכשרתו של בוגר הפנימייה העסיקה את צה"ל בכל השנים (ראו ראש אגף התקציבים בצה"ל, 1972). ואכן, במהלך השנים עלה שוב ושוב הצורך לפענח את הגורמים לשיעורי הנפל ולמצוא דרכים לצמצמם.

בנוגע להצלחתם של בוגרי הפנימייה לסיים בהצלחה את קורס הקצינים נראה כי הם עשו זאת בשיעורים גבוהים מאוד. לדוגמה, מכלל החניכים שהחלו את לימודיהם בפנימייה עמד שיעורם של מסיימי קורס הקצינים על 60%, כאשר המתח בין המחזורים נע בין 48% ל־73%. פירוש הדבר כי שיעורי ההצלחה של הבוגרים היו גבוהים במיוחד: 89% מהם סיימו בהצלחה קורס קצינים, כאשר המתח בין המחזורים נע בין 63% ל־92%. יוצא דופן היה מחזור ז (1958), מחזור מוצלח במיוחד שכל בוגריו סיימו בהצלחה את קורס הקצינים. באשר ליחידות שבוגרי הפנימייה שובצו בהן, עד שנת 1963 שובצו מרביתם, 126 במספר, ביחידות חיל הרגלים, 46 שובצו בחיל השריון, 20 שובצו בטיס,

10 שובצו בחיל התותחנים ו־14 פוזרו ביחידות אחרות (ראש אגף התקציבים בצה"ל, נתונים מאוחרים יותר מצביעים על מידה רבה של הצלחה של הפנימיות הצבאיות בחיפה ובתל אביב כמכשירים יעילים להכשרת כוח אדם פיקודי, שחלק ניכר ממנו ממשיך בשירות ארוך טווח בצבא הקבע ומתקדם בסולם הדרגות. אחד הביטויים לכך הוא המספר הרב יחסית של העיטורים שקיבלו בוגרי הפנימייה בחיפה לאורך השנים, עד כתיבת מאמר זה, 50 חניכים עוטרו בעיטורים שונים מתוך 67 מעוטרים בוגרי בית הספר הריאלי בכלל (עמותת ידידי ובוגרי הפנימיות הצבאיות בחיפה ובתל אביב, ללא תאריך).

בחינת הנתונים של סוף שנות ה־60 מראה כי בתחום זה עמדו הפנימיות הצבאיות היטב במטרה שהוצבה להן, ומרבית הבוגרים השתלבו כקצינים ביחידות הלוחמות. לדוגמה, מניתוח של בוגרי מחזור א, שסיים את לימודיו בשנת 1955, ועד מחזור יג, שסיים את לימודיו בשנת 1967, עולה כי מתוך 134 בוגרים שנמצאו בעת כתיבת הדוח בשירות סדיר (חובה וקבע), 51 בוגרים (38%) שובצו לתפקידי מ"מ ומ"פ, 21 בוגרים (16%) שירתו בתפקידי מודיעין, 10 בוגרים (8%) שירתו כטייסים ו־9 בוגרים (7%) בתפקידי מנהלה. גם בקרב בוגרי הפנימיות ששירתו במילואים היה המצב דומה, ורובם (59%) שימשו בתפקידי מ"מ ומ"פ (ארו, 1970). מגמה זו נמשכה גם בשנים מאוחרות יותר.

מדוח מקיף שנערך בשנת 1975 עלה כי בפנימייה הצבאית בחיפה החלו את לימודיהם עד אותו מועד 1,034 חניכים, ו־597 מהם סיימו אותם בהצלחה (כלומר, 58% ממי שהתחילו). מבין המסיימים, 79% הפכו לקצינים, ומתוכם 18% הגיעו לדרגת רב־סרן ומעלה (קצין סטטיסטיקה פיקוד ההדרכה, 1975). בפנימייה בתל אביב הושגו תוצאות חלשות מעט יותר: מתוך 544 חניכים שהחלו את לימודיהם בפנימייה סיימו אותם בהצלחה 196 חניכים, ו־61% מהם קיבלו דרגות קצונה (שם). עד שנת 2002 למדו במסגרת הפנימיות הצבאיות בחיפה ובתל אביב למעלה מ־2,000 חניכים, שהגיעו להישגים מרשימים בשירותם הצבאי: כ־1,400 הפכו לקצינים. שניים מהם הגיעו כאמור לדרגת רב־אלוף, 8 הגיעו לדרגת אלוף, 19 לדרגת תת־אלוף, 81 לדרגת אלוף משנה ו־269 הגיעו לדרגת סגן אלוף (מלצר, 2002). נוסף על כך, רבים מבוגרי הפנימיות השתלבו בתפקידי מפתח במערכות שונות במשק הישראלי, ובכלל זה בחינוך, בתקשורת, במשפט ובפוליטיקה.

נתון נוסף היכול להעיד על הצלחתה של הפנימייה הצבאית בחיפה, ובהמשך גם בתל אביב, הוא שיבוצם של מרבית בוגריהן ביחידות קרביות. עד שנת 1975 נקלטו 80% מבוגרי הפנימיות ביחידות קרביות, בעיקר בחיל הרגלים, השריון (31%), האוויר והמודיעין (קצין סטטיסטיקה פיקוד ההדרכה, 1975). מבחינה זו, המצב בפנימייה הצבאית בתל אביב היה טוב יותר, ומתוך 196 המסיימים שובצו 88% ליחידות הקרביות, מהם 33% בחיל השריון (שם). עד שנת 2018 למדו בפנימיות הצבאיות כ־2,500 חניכים (הפנימייה הצבאית לפיקוד, ללא תאריך א).

הפנימייה כמסלול ניעות חברתי: ההרכב הדמוגרפי של החניכים

בחינת הרכב המתקבלים לפנימיית הצבאיות בתקופת המחקר מראה תהליך מרתק שבו באו לידי ביטוי היבטים מרכזיים מתפיסת הממלכתיות של בן-גוריון, שביקש להחיל על החברה כולה. ראשית, ניתן לראות כי לאורך השנים היו הפנימיית הצבאיות מסלול לשילוב הולך וגדל של בני עדות המזרח באליטה הצבאית. אף שבתחילה כמעט לא נכחו כאלה בקרב החניכים, בתוך שנים ספורות הם הפכו לגורם נכבד בהתאם למשקלם היחסי באוכלוסייה ואולי אף מעבר לכך.

בחינתה של רשימת החניכים שהתקבלו לפנימייה במחזוריים הראשונים מראה כי לחשש שבפנימייה לא יהיה ייצוג לשכבות החלשות היה לכאורה בסיס מוצק. תנאי הקבלה שחייב את חניכי הפנימייה ב־10 שנות לימוד הדיר חלקים ניכרים מן האוכלוסייה, ובעיקר עולים מעדות המזרח (טורגן, 2008, עמ' 204). כל 25 החניכים שהתקבלו במחזור הראשון היו בני היישובים העירוניים היהודיים הוותיקים: 8 חניכים היו מתל אביב, אחרים הגיעו מחדרה, חולון, חיפה והקרית, צפת, בנימינה, רמת גן ורחובות (הפנימייה הצבאית לפיקוד, ללא תאריך ב). ברשימה זו לא היו ירושלמים, בני קיבוצים או מושבים, עירות עולים או יישובים ערביים. ביטוי נוסף לאופייה המבוסס של אוכלוסיית החניכים בפנימייה היה העובדה שכולם, למעט אחד שהגיע מבית ספר מקצועי, למדו לפני כן בבתי ספר עיוניים שבעבר למדו בהם בני השכבות המבוססות בלבד, שכן לימודים בתיכון היו כרוכים בתשלום של שכר לימוד גבוה. רק תלמיד אחד הגיע מבית ספר מקצועי (שם). שבעה תלמידים הגישו בקשות למלגות, שני חניכים היו בנים לאנשי צבא הקבע ושלושה הוגדרו כעולים חדשים. אמנם האוכלוסייה מגוונת יחסית, אך היא משקפת בעיקר את היישוב המבוסס והוותיק. בחינה של רשימת 31 המתקבלים למחזור השני בפנימייה מחזקת תמונה זו. שישה מהם הגיעו מתל אביב, והאחרים מראשון לציון, חיפה, רמת גן, כפר סבא, חדרה ועוד. במחזור הזה היו גם שני חניכים ממושבים ותיקים של ההתיישבות העובדת בשרון שזוהו עם מפא"י: אחד מכפר מל"ל (שנוסד ב־1912) ואחד ממושב חירות (שנוסד ב־1927) (לפן, 1954).

במרוצת השנים השתנתה התמונה. בתיק ביקור של הרמטכ"ל בפנימייה הצבאית בתל אביב בשנת 1970 הוצגו לו נתונים על ההרכב העדתי של החניכים על-פי מוצא האבות. בשנה זו למדו בפנימייה 195 חניכים, מתוכם 18 בנים לאבות ילידי ישראל, 11 בנים לאבות ילידי דרום אפריקה, 107 לאבות ממזרח אירופה, 34 בנים לאבות מאסיה ומאפריקה ו־27 לאבות ממערב אירופה ומאמריקה (הפנימייה הצבאית בתל אביב, 1970). נתונים אלו ממחישים את השינוי, אך הם אינם מראים את התמונה כולה, כי השיוך העדתי של בנים לילידי ישראל אינו ברור. נתונים ברורים יותר ניתן למצוא בדוחות שהופקו בשנת 1975 על הפנימייה הצבאית בחיפה, ויש בהם ביטוי בולט יותר להשתלבות הקבוצה המזרחית באליטה הצבאית הממוסדת. מתוך 167 חניכים שלמדו באותה שנה בארבע הכיתות בחיפה, 67 חניכים (40.2%) הוגדרו כיוצאי עדות מזרח,

64 חניכים (38.4%) כיוצאי מרכז אירופה, 32 חניכים (19.2%) כילידי הארץ, שמתוכם 9 חניכים (5.4%) יוצאי עדות המזרח והיתר יוצאי מרכז אירופה. בשנת לימודים זו למד בפנימייה חניך אחד שהוגדר כבן מיעוטים (ילדור, 1975).

מגמה זו בולטת גם כאשר בוחנים את המתקבלים לפנימיות הצבאיות בחמש השנים הראשונות של שנות ה-70 על-פי נתונים שרוכזו בדוח מקיף על התפתחות הפנימיות הצבאיות (קצין סטטיסטיקה פיקוד ההדרכה, 1975).³ דוח זה מראה כי במרוצת השנים גדל שיעור החניכים ילידי הארץ ל-89%. כאשר בוחנים את מוצא האבות שלהם, מתברר כי 49% מהם ילידי אירופה, 29% מהם ילידי אסיה ואפריקה, 20% ילידי הארץ (ללא ציון מוצא עדתי)⁴ ו-2% ילידי אמריקה (שם, עמ' 27). על עוצמת השינוי ועל פתיחת הנתים לחניכים בני עדות המזרח ניתן ללמוד מנתונים על הרכב הקצונה בצה"ל בעשור הקודם, ובעיקר מסקר שנערך בחודש מאי 1963 (קידר, 1964). מן הסקר עולה כי בשנת 1959 היו הקצינים בני עדות המזרח⁵ 5.7% מכלל הקצונה של צה"ל, ובשנת 1963 גדל שיעורם לכדי 8%. עם זאת, יש בעייתיות בהשוואת הנתונים האלה לנתוני הפנימיות, שכן נתוני הסקר מתייחסים לארצות המוצא של הקצינים עצמם, ולא של אבותיהם. גם כאן חלה עלייה במרוצת השנים בשיעור ילידי הארץ בקצונה, אך בדומה לשיעור המזרחים, עלייה זו מתונה מאוד לעומת נתוני הפנימיות הצבאיות.

נתונים אלו מראים ללא ספק כי לאורך שנות המחקר וגם בשנים שלאחר מכן היו הפנימיות הצבאיות פתוחות לקבל מועמדים מזרחים שנתפסו כבני הקבוצות החלשות בחברה. אף שהקצונה הבכירה התבססה לאורך התקופה בעיקר על בני היישוב הוותיק, שנחלקו לבני ההתיישבות העובדת ולבני המגזר העירוני,⁶ מסלולי הקידום נותרו פתוחים לכלל המשרתים בצבא, ובכלל זה קבוצת העולים ממדינות ערב. נראה כי בהיותה מוסד ממלכתי, הפתוח לכול ומאפשר ניעות צבאית וחברתית לכלל השכבות, הקדימה הפנימייה הצבאית מסגרות צבאיות אחרות של הכשרה, כמו קורס קצינים וקורס טיס.⁷

סיכום

במוקד הדיון במאמר זה עמדה שאלת היותן של הפנימיות הצבאיות לפיקוד בחיפה ובתל אביב מוסדות ממלכתיים להכשרת אליטה צבאית וכן מידת היותן מסלולים של ניעות

- 3 הנתונים בדוח זה שונים במעט מאלו שהוצגו קודם לכן ומקורם במרכז גיוס, וייתכן כי ההבדלים נובעים מאופן שונה של איסוף המידע.
- 4 ייתכן שזה אחד הגורמים להבדלים בין נתוני הדוחות.
- 5 בדוח זה נכללו תחת ההגדרה "עדות המזרח" יוצאי מדינות המזרח התיכון, צפון אפריקה, תימן, עדן, פרס וטורקיה, כלומר מדינות בעלות אופי מוסלמי.
- 6 להרכב האתני היחסי ולנתונים נוספים של קבוצת האלופים בצה"ל בשנים 1951-1968 ראו זמיר (1979).
- 7 לשיעור המזרחים בקורס קצינים ובקורס טיס בשנים אלו ראו בר־און (2002).

חברתית לבני השכבות החלשות. נראה כי ניתן לומר בבירור כי לאורך השנים עמדו הפנימיות הצבאיות במטרות שהוצבו להן והיו למסלול הפתוח לבני השכבות החלשות, ובעיקר לבני עדות המזרח. אין ספק כי בדומה לתהליכים מסוג זה, השינוי לא ניכר בן-לילה, אך לאורך השנים, וככל שהשתלבו יותר בחברה ובמערכת החינוך, ראו בני עדות המזרח בפנימיות הצבאיות אפיק רצוי הן לרכישת השכלה איכותית והן להכשרה קדם-צבאית, שיאפשר להם להתקדם בצבא ולאחר מכן בחברה האזרחית. כך התבססו הפנימיות הצבאיות כמודל ייחודי שמחד גיסא אפשר ניעות חברתית ורכישת יתרונות שגולמו בשירות הקרבי ובקידום בסולם הדרגות, ומאידך גיסא הקנה ערכים חברתיים שנתפסו כראויים לאליטה צבאית וגולמו בתכניות הלימודים ובאופיו של תיכון הריאלי בחיפה. זה היה מעין מחיר תרבותי שהחניכים נתבקשו לשלם, ונתפס כיקר ערך, על מנת להשתלב באליטה הצבאית והחברתית של המדינה. דמיון לתחום אחר הממחיש את המודל ניתן למצוא במבנה "הרפורמה בחינוך" (האינטגרציה) שהחלה בסוף שנות ה-60. גם במסגרת זו שולבו בני שכבות חלשות בבתי ספר חזקים שאפשרו, לפחות בכוח, ניעות חברתית, אך התעלמו מן הרקע החברתי והעדתי של התלמידים מתוך ניסיון להקנות להם ערכים מערביים ואחרים במסגרת תהליך התברות בבתי הספר.

הנתונים שהוצגו במאמר זה מעידים על אופייה הממלכתי והמריטוקרטי של הפנימייה ועל אופייה האליטיסטי, ועובדה זו היא שאפשרה את קבלתן של אוכלוסיות מן הפריפריה החברתית דאו ושימשה להן הודמנות כפולה לרכוש השכלה תיכונית ולהשתלב בצבא כמפקדים. ביטוי לכך וביטוי להשתלבותם של בני עדות המזרח בחברה באופן שאפשר להם להתמודד על מקום בפנימייה ניתן למצוא גם בעובדה כי במסגרת המיונים לא ניתנו הקלות כלשהן לפי מוצאו או הרקע החברתי של המועמד. תמיכה כלכלית ניתנה באמצעות מלגות, אך בהיבטים הלימודיים ובמבחני הכושר הגופני והנפשי נדרשו כלל המועמדים לעמוד בקריטריונים זהים. בכך אף טמון הפתרון לשאלת היעדרם היחסי של בני עדות המזרח מן המחוזים הראשונים בפנימייה. אם נחזור אל השאלה שהוצגה בפתח המאמר, ניתן לומר כי למרות קשיים ומכשולים מכיוונים שונים הוקמה הפנימייה הצבאית כמוסד ממלכתי שהצליח לספק כוח אדם פיקודי איכותי לצבא והפכה למסלול צבאי וחברתי של ניעות לבני עדות המזרח. בנוגע לממד התרבותי ולתהליך התברות האזרחי שעברו חניכי הפנימייה במסגרת לימודיהם בריאלי בחיפה, נראה כי אופי הקצונה הבכירה, בוגרי הריאלי, מוכיח כי קבוצה זו, המשולבת גם כיום בפיקוד הגבוה של צה"ל וכן במגזרים אזרחיים רבים, לא התגבשה לכת צבאית שתראה במלחמה דרך חיים או תוביל להפיכה צבאית. נהפוך הוא, לחלק ניכר מן החניכים, ובעיקר למי שבאו משכבות נמוכות, הפכה הפנימייה הצבאית לגשר אל הרבדים העליונים של הצבא ושל החברה הישראלית.

מקורות

- ארוז, י', שביט, י' וצור, ד' (1993). האם קיים אי־שוויון עדתי בסיכויי הקידום בצה"ל? מגמות, לה(1), 23–38.
- ארוז, מ' (1970). סקר בוגרי הפנימיות הצבאיות לשנים 1953–1969. ארכיון צה"ל (1974–235–17). צה"ל.
- בנטואיץ, י' (1960). החינוך במדינת ישראל. תל אביב: יהושע צ'צ'יק.
- בן־גוריון, ד' (1953, 23 באפריל). דברי ד' בן־גוריון בישיבת המטה הכללי (עמ' 32). ארכיון צה"ל (תיק 1962–847–25). צה"ל.
- בר־און, מ' (2002). צבא, חינוך ותרבות בראשית תקומת המדינה: 1949–1967. בתוך י' ברטל (עורך), העגלה המלאה: מאה ועשרים שנות תרבות ישראל (עמ' 75–102). ירושלים: מאגנס.
- בר־חיים, א' (1987). דפוסי השתלבות עדתית בקרב הקצונה הבכירה בצה"ל. מגמות, ל(3), 276–288.
- גבלי, א' (1981). הצבא כסוכן סוציאליזציה לנוער טעון טיפוח (עבודת דוקטורט). ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לחינוך.
- דרורי, ז' (2000). אוטופיה במדים. שדה בוקר: אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, המרכז למורשת בן־גוריון.
- דרורי, ז' (2006). צבא וחברה במדינת ישראל בשנות החמישים. עיונים בתקומת ישראל, 16, 243–274.
- הוועדה לענייני בתי הספר התיכוניים (1952, 4 במרס). פרוטוקול הישיבה. גנוך המדינה, תיק בתי ספר תיכוניים (תיק כללי, ג–816/2).
- הכהן, ד' (1986). צה"ל וקליטת העלייה. בתוך מ' נאור (עורך), עולים ומעברות: 1948–1952 (עמ' 115–127). ירושלים: יד יצחק בן־צבי.
- הלפרין, ש' (1970). ד"ר א' בירם וביה"ס הריאלי: דרכים חדשות ומסלול קבוע. ירושלים: ראובן מס.
- זמיר, ד' (1979). היכן צמחו האלופים? המוצא החברתי ודפוסי החברות של דור תש"ח בעילית הצבאית בישראל. מגמות, כה(1), 81–102.
- טורגן, ש' (2008). הכשרת הפיקוד הקרבי בצה"ל 1949–1956 (עבודת דוקטורט). ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- טורגן, ש' (2017). ממני אישית לא יצא גנרל: הכשרת הפיקוד הקרבי בצה"ל 1949–1956. ירושלים: יד יצחק בן־צבי.
- ידין, י' (1950, 12 בפברואר). דברי הרמטכ"ל י' ידין בישיבת המטה הכללי של צה"ל. ארכיון צה"ל (תיק 1962–847–14). צה"ל.
- יונה, י' וספורטא, י' (2002). החינוך הקדם מקצועי ויצירת מעמד הפועלים בישראל. בתוך ח' חבר, י' שנהב ופ' מוצפיי־הלר (עורכים), מזרחים בישראל (עמ' 68–104). ירושלים: הקיבוץ המאוחד.

ילדור, ז' (1975, 10 באוגוסט). מכתב מאת סגן אלוף ז' ילדור, עוזר ראש מרכז גיוס, אל סגן ראש אגף כוח אדם בנושא "פנימייה צבאית חיפה - נתונים". ארכיון צה"ל (תיק 1049-1978-27). צה"ל.

כהן, י' (1998). פערים סוציאקונומיים בין מזרחיים ואשכנזים 1979-1995. סוציולוגיה ישראלית, א(1), 115-134.

לוי, י' (2003). מיליטריזם חומרי בישראל. ראשון לציון: ידיעות אחרונות.

ליסק, מ' (1984). תגובה: תזות לדיון או קביעה מוקדמת של עמדות. מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים, 22, 33-38.

לפן, א' (1954, 25 ביולי). מכתב אל מחלקת הגיוס במשרד הביטחון מאת ראש ענף השתלמויות במחלקת ההדרכה, סגן אלוף א' לפן: רשימת החניכים שהתקבלו למחזור השני בפנימייה הצבאית. ארכיון צה"ל (תיק 1956-217-48). צה"ל.

מולכו, א' (2011). טענת ההסללה: מקרה מבחן בסוציולוגיה ביקורתית. סוציולוגיה ישראלית, 1, 29-54.

המטה הכללי של צה"ל (1950, 12 בפברואר). ישיבת המטה הכללי של צה"ל. ארכיון צה"ל (תיק 1962-847-14). צה"ל.

מלצר, א' (עורך). (2002). בהשקט ובבטחה: יובל לפנימיות הצבאיות 1952-2002. חיפה: ארכיון הפנימייה הצבאית שלייד בית הספר הריאלי חיפה.

מלצר, א' (עורך). (2004). 90 וממשיכים: 90 שנה לייסוד בית הספר הריאלי העברי בחיפה, 1913-2003. חיפה: אפי מלצר.

נאמני, א' (2018). פרקים ביחסי צה"ל ומערכת החינוך: המאבקים סביב הכשרת אליטה צבאית בבתי הספר 1948-1967 (עבודת דוקטורט). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

נרדי, נ' (1963). מערכת החינוך מחצי יובל ועד יובל שלם בעובדות ומספרים. בתוך ד' קמחי ול"י ריקליס (עורכים), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג (עמ' 331). תל אביב: הסתדרות המורים.

סמוחה, ס' (1984). עדתיות וצבא בישראל: תזות לדיון ולמחקר. מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 22, 5-32.

עמותת ידידי ובוגרי הפנימיות הצבאיות בחיפה ובתל אביב (ללא תאריך). בעלי עיטורים. אוהור מתוך <http://alumni.panmaz.co.il>

הפנימייה הצבאית בתל אביב (1970, 13 בדצמבר). ביקור הרמטכ"ל בפנימייה הצבאית בתל אביב (תיק ביקור הרמטכ"ל בפנימייה הצבאית בתל אביב ב' 13 בדצמבר 1970). תל אביב: המחבר.

הפנימייה הצבאית לפיקוד שלייד בית הספר הריאלי בחיפה (ללא תאריך א). הפנמ"צ במספרים. אוהור מתוך <https://panmaz.co.il/panmaz>

הפנימייה הצבאית לפיקוד שלייד בית הספר הריאלי בחיפה (ללא תאריך ב). חניכים שזומנו למחזור הראשון של הפנימייה הצבאית (רשימה). ארכיון בית הספר

הריאלי בחיפה (תיק פנימייה צבאית - 40 שנה לפנימייה). חיפה: בית הספר הריאלי. אוהזר מתוך <http://www.panmaz.co.il>

פרלמן, י' ואלמלך, י' (2012). אי-שוויון אתני בהשכלה של מהגרים ובניהם בישראל: בחינה מחודשת. מגמות, מח (3-4), 486-503.

צמרת, צ' (2005). זלמן ארן והפרודוקטיביזציה של בני "עדות המזרח". בתוך א' בראלי, ד' גוטוויין וט' פרילינג (עורכים), חברה וכלכלה בישראל: מבט עכשווי (כרך א, עמ' 295-326). ירושלים: יד יצחק בן-צבי ומכון בן-גוריון לחקר ישראל.

קידר, א' (1964, 30 באוקטובר). סקר הפנימייה הצבאית, מאת אלוף משנה א' קידר, ראש מחלקת ארגון באגף כוח אדם. ארכיון צה"ל (תיק 1965-916-16). צה"ל.

קצין סטטיסטיקה פיקוד ההדרכה (דצמבר 1975). התפתחות הפנימיות הצבאיות (דוח). ארכיון צה"ל (תיק 1978-1049-27). צה"ל.

ראש אגף התקציבים בצה"ל (1972, 20 ביולי). דברי ראש אגף התקציבים בצה"ל אל ראש המטה הכללי בנושא "מחיר בוגר הפנימייה הצבאית". ארכיון צה"ל (תיק 1974-235-17). צה"ל.

רזאל, מ' (1997). סגירת פערים לימודיים בין תלמידים מזרחיים ובין תלמידים אשכנזים: ניתוח על. מגמות, לח(3), 349-366.

רייכל, נ' (2008). סיפורה של מערכת החינוך הישראלית: בין ריכוזיות לביזור, בין מוצהר לנסתר, בין חיקוי לייחוד. ירושלים: מאגנס ומכון מופ"ת.

Friedlander, D., Okun, B., Eisenbach, Z., & Elmakias, L. (2002). Immigration, social change, and assimilation: Educational attainment among birth cohorts of Jewish ethnic groups in Israel. *Population Studies*, 56(2), 135-150.